

P r v á b r a t i s l a v s k á e l e k t r i č k a

/sprievodné texty k výstave/

Legenda:

červená - Miestnosti číslo 1 až 5

fialová - Informatívne texty

zelená - List Jakubovi

čierna - Texty pod obrázky

modrá - Hry

Vypracoval

Mgr. Ivan Lacika

V Bratislave

dňa 1. júla 1995

Prvá bratislavská električka

/súrievočné texty k výstave/

Miestnosť číslo 1 /Doprava/ - Železničná stanicaVstupný informatívny text:

Pred sto rokmi do bratislavských ulíc vyšla prvá električka. Stalo sa to 27. augusta 1895. Otvorenie verejnej mestskej dopravy vyvolalo u občanov mesta veľký rozruch. Hovorí o tom aj skutočnosť, že v priebehu prvých dvoch týždňov vyskúšalo nový dopravný prostriedok 36 400 cestujúcich, čo bolo viac ako polovica z celkového počtu obyvateľstva.

Na sklonku 19. storočia Bratislavčania prežívajú krásne dobrodružstvá. Roku 1886 sú svedkami otvorenia nového mestského divadla, ktoré architektúrou, osvetlením a technickým vybavením patrí k najmodernejším v strednej Európe. Roku 1896 prvýkrát sledujú v šermiarskej sále hotela U zeleného stromu pohyblivé obrázky známe ako kinematografické predstavenie. V tom istom roku prefrčí pred ich očami prvé auto, za volantom ktorého sedí veľkoobchodník s vínom, Jozef Paľugyay. O rok neskôr, roku 1897, vynálezca a konštruktér Ján Bahýľ predvádza prvý let na svojom vrtuľníku.

Ale aj mnohé ďalšie novinky, ku ktorým patrili elektrina, telefón, vodovod, propeler, most, dotvárali atmosféru mesta, ktorej neoddeliteľnou súčasťou boli viechy, kaviarne a cukrárne, módne a fotografické ateliéry, promenádne koncerty a tiež trhoviská. Sú významné najmä pre Slovákov, ktorí boli v trojjazyčnej Bratislave v menšine. Príslovie "Bratislava je ráno slovenská, popoludní maďarská a večer nemecká" čiastočne vysvetľuje spôsob života v meste, kde sa slovenčina ozývala od rána do obeda na trhoviskách, kam prichádzali

trhovníci z okolitých slovenských obcí, maďarčina patrila úradníctvu a nemčina starousedlíkom, ktorí chodievali do viech na ochutnávku vína.

Pravda, aj prvé desaťročie 20. storočia, ktoré sa nesie v znamení pôvabnej secesie, prinieslo Bratislavčanom niekoľko vzrušujúcich novínok. Patrí k nim elektrické osvetlenie mesta, prvé stále kino, prvý medzimestský let z Bratislavy do Trnavy či zavedenie trolejbusovej linky na Železnú studničku.

Bratislava v rokoch 1890 až 1914 bola pre slovenské deti žijúce na vidieku obrovským lákadlom. Chute a vône veľkomesta ich magicky priťahovali, zázraky vedy a techniky ich unášali ďaleko za hranice snov.

Jakub a jeho rovesníci zažívali v uliciach mesta dobrodružstvá, ktoré natrvalo zostali v ich spomienkach.

List Jakubovi /prvá časť/:

Milý Jakubko.

Na úvod nášho listu Ťa vrúcne objímame a bozkávame. Už si ani nevieme predstaviť ako vyzeráš. Veď naposledy sme Ťa videli pri krstinách Tvojej sestričky Terezky. Mal si vtedy päť rokov. Iste si vyrástol. Hovorí sa, že desaťročný chlepec ešte nie je dospelý, ale už nie je dieťa. Takže je najvyšší čas, aby si nás navštívil, pretože Ti chceme ukázať Bratislavu i nezvyčajné čudesá, ktoré nás v tomto čase obklopujú.

Texty pod obrázky:

- Prvú budovu železničnej stanice postavil roku 1871 Ignác Feigler mladší. Po prestavbe okolo roku 1908 patrila k najimpozantnejším stavbám mesta.

Miestnosť číslo 1 /Doprava/ - počiatky mestskej hromadnej dopravy
Informatívny text:

Pri zrode prvej bratislavskej električky stál inžinier Alexander Werner, ktorý už roku 1893 požiadal mestskú radu o povolenie zriadiť v meste električkovú trať, zmluvu však podpísali až o rok. Určili v nej aj budúce električkové trasy. Keďže Werner nemal dostatok peňazí, musel sa spojiť s budapeštianskou firmou Ganz a viedenskou firmou Lindheim. Začiatkom augusta 1895 podstúpila električka prvú skúšobnú jazdu. Druhá skúšobná jazda sa uskutočnila so zástupcami mesta a 27. augusta odevzdali prvú električkovú trať v Bratislave do užívania.

Prvé električky, ktoré premávali od Hlavnej stanice cez Trhové námestie a Ružovú ulicu na Vitézovu ulicu, mali výkon 12 koní, otvorené plošiny, 12 miest na sedenie a 8 na státi. Cesta jedným smerom trvala 18 minút. Ľestovné sa stanovilo na 10 grajcierov pre dospelých a 5 grajcierov pre deti.

Bratislavčania boli právom pyšní na električkovú dopravu - prvú v strednej Európe.

List Jakubovi /druhá časť/:

Veľkým prekvapením bude pre Teba električka. Zoznámíš sa s ňou hneď po príchode vlakom na hlavnú stanicu. Donedávna domácich i cudzích rozvážali po meste len fiakre. Dnes za 15 minút si zo stanice u nás doma na Rybnom námestí.

Električka je užitočný, ale aj zvláštny vynález. Keď prvý raz vyšla do ulíc, pozerali sme na ňu s otvorenými ústami. Jazdí po koľajniciach podobne ako vlak, ale nevydáva žiadne zvuky, ani nevypúšťa paru. Len sa dotýka dlhou kovovou palicou drôtu, v ktorom je neznáma sila, elektrina. Pravda,

električka pobláznila celé mesto. Onedlho nebolo človeka, čo by nebol jej pohodlie a eleganciu vyskúšal. Máš sa na čo tešiť!

Texty pod obrázky:

- Dnešná Hlavná stanica - Námestie SNP - Jesenského ulica - Žižkova ulica, taká bola trasa tohto električkového vozňa, ako oznamujú tabule na jeho streche. V depe sa oň starala aj táto opravárenská četa.
- Interiér električky z roku 1900 by aj v súčasnosti spĺňal estetické a dizajnérske normy.
- 19. júna 1909 prešiel prvý bratislavský trolejbus po trase od hotela Medveď na Železnú studničku. Trolejbusy premávali len v letnej sezóne a po trase jazdilo sedem vozidiel Mercedes - tri kryté a štyri otvorené, vyhliadkové.
- Z Bratislavy, presnejšie odtiaľ, kde dnes stojí Slovenské národné múzeum, odchádzala 6-krát denne elektrická dráha do Viedne. Urobila okruh cez dnešnú Mostovú, Jesenského a Šturovu ulicu a po Starom moste prešla do Petržalky a do Rakúska. Premávala od roku 1914 do roku 1938.

Trasy električkovej mestskej hromadnej dopravy /hra/:

Hlavná trasa alebo trasa A:

- Hlavná stanica - ulica Štefánie - Grassalkovičovo námestie - Suché mýto - námestie Ľudovíta Veľkého - Trhové námestie - Ružová ulica - Rybné námestie - Vitezova ulica.

Trasa B:

- Hydinový trh - Špitalská ulica - Krížna ulica - Filiálne nádražie.

Trasa E:

- Barošova ulica - námestie kráľa Ondreja - Lezaretská uli-

ca - Káblová továreň - Novomestské nádražie.

Trasa C:

- Michelská brána - Vysoká ulica - Krajinská cesta -
Blumentál - Rečianske mýto.

Miestnosť číslo 2 /Technické novinky/

List Jakubovi /tretia časť/:

Nuž a elektrina? Prednedávnom vysvietila aj náš byt a urobila ulice veselšími.

Najveselšie je v nedeľu. V záhradách Grassalkovičovho paláca vyhráva muzika, mňajú sa výborné makové a orechové rožky pána Wendlera na ulici Štefánie, dospelí chodia na víno k Palugyayovi. Rodičia s deťmi sa vyberú propelerom na druhý breh Dunaja, alebo trolejbusom na Železnú studničku. Propeler je varník s vysokým komínom a trolejbus vynález podobný električke, len nepotrebuje koľajnice. Na druhý breh Dunaja sa dá ísť aj peši cez most. Donedávna neexistoval a tak sa ešte aj dnes nájde veľa Bratislavčanov, čo sa chcu pozrieť na mesto z nadvhľadu.

Texty pod obrázky:

- Roku 1879 postavil Ignác Feigler mladší pre veľkoobchodníka s vínom Františka Palugyaya z Palúdzky vilu s prevádzkovými objektami. Pod vilou sa nachádzali rozľahlé nivnice vykopané do masívu Malých Karpát.
- Svetoznáma bratislavská firma bola založená roku 1853 Jakubom Palugyayom, majiteľom hotela U zeleného stromu. Palugyayove vína poznal takmer celý svet, svojou kvalitou si robili reklamu sami. Trebuje sa, že aj na Titanicu sa podával známy sekt Palugyay.
- Rodina Palugyayovcov bola tiež nositeľkou pokroku.

Ako jedna z prvých v Bratislave mala v Chateau Palugyay zavedení elektrinu a telefón, uskutočnila prvé filmové predstavenie, jezdila na novučičkom automobile.

- Ulica Štefánie /Štefánikova ulica/ ako ju dnes poznáme vznikala v 80. rokoch minulého storočia. Patrila k dôležitým bratislavským dopravným tepnám s reprezentačnými vilami v eklektickom a secesnom slohu.
- Klasicistická kruhová jazdiareň stále na mieste bývalého Domu zeleniny. Zbúrali ju roku 1907.
- Wendlerova pekáreň sa preslávila orechovými a makovými rožkami, ktorých história siaha do konca 17. storočia. Roku 1685 pán Kolschitzky, majiteľ prvej viedenskej kaviarne, sa rozhodol podávať ku káve chutné rožky, známe ako bratislavské.
- Kaviareň Štefánia z roku 1903 slúžila bratislavskej verejnosti donedávna. Radi ju navštevovali právnici, ale aj literáti.
- Fasádu hotela Deák zdobili figurálne maľby v štýle viedenskej secesie.
- Hotel Medveď alebo U zlatého medveďa už neexistuje. Stál na Štefánikovej ulici pri vyústení Križkovej ulice. Bolo pri ňom druhá zastávka električkovej trasy A.
- Grassalkovičov palác z roku 1760 bol v minulosti nositeľom hudobného života. Koncertoval tu viedenský skladateľ Josef Haydn, ale aj Bratislavčan Ján Nepomuk Hummel. Na jeho pamiatku vytvoril sochár Viktor Tilgner v rokoch 1885 až 1887 pomník, ktorý stojí v palácovom parku.

Objavovanie historického kontextu /hra/:

- Eiffelova veža bola postavená roku 1889 pri príležitosti Svetovej výstavy v Paríži. Symbolizuje železnú architek-

túru a modernosť nasledujúceho 20. storočia.

- Prvý mrakodrap bol postavený roku 1885 v Chicagu /USA/ a má desať poschodí.
- Na prvej medzinárodnej výstave elektriny v Paríži roku 1881 predviedol americký vynálezca Tomáš A. Edison no prvý raz kompletnú elektrárňu, ktorou rozsvietil svoj vynález z roku 1879, žiarovku.
- Prvé predstavenia tzv. živých obrázkov považovaných za predchodcov filmu sa konali roku 1895 v Berlíne /bratia Skladanowskovi/ a v Paríži /bratia Lumièreovci/.
- Nórsky polárny bádateľ Roald Amundsen so svojou expedíciou dosiahol 14. decembra 1911 ako prvý južný pól.
- V Európe a v USA sa v rokoch 1890 až 1914 rozšíril nový umelecký smer secesia. Prvky secesie /ornamentálnosť, záľuba v rastlinných motívoch, lomené farby/ pretrvávajú v niektorých umeleckých žánroch dodnes.
- Štefan Banič si dal roku 1914 v USA patentovať padák, ktorý bol vyskúšaný zoskokom z mrakodrapu i z lietadla. Pamätník s bustou na bratislavskom letisku M. R. Štefánika pripomína túto udalosť.
- Roku 1897 vynálezca Ján Bahýľ predviedol v Bratislave svoj vrtuľník. Roku 1905 na vylepšenom modeli preletel 1500 metrov vo výške 4 metre.
- Roku 1909 ohúrila Bratislavčanov riediteľná vzducholoď zeppelin.
- Stollwerck /dnešný Jacobs Suchard Figero/ bol založený roku 1896. V továrni sa ročne spracovalo 2300 ton výrobkov, ku ktorým patrili aj obľúbené mliečne karamelky "štolverky".
- Jakub Palugyay, zakladateľ slávnej vinárskej tradície.

Miestnosti číslo 3 a 4 /Trhy a obchody/

Informatívny text:

Na dnešnom Námestí SNP už od stredoveku /v miestach, kde sa Špitalská ulica stretáva s Dunajskou/ existoval Obilný trh, premenovaný neskôr na Slepáci a potom i na Zelený trh. Vedľa neho sa nachádzal Chlebový trh. V strednej časti, pred kostolom Milosrdných bratov, si na výročné jarmoky dávali schôdzku s kupujúcimi hlavne výrobcovia lanových a kožených výrobkov. A v hornej časti sa napájal na námestie Uhoľný trh. Nečudo, že tento "trhový komplex" z rozhodnutia mestskej rady dostal roku 1879 názov Trhové námestie.

Koncom minulého a začiatkom nášho storočia sa ulice strácali v množstve vývesných štítov, ktoré mali za úlohu upútať pozornosť zákazníka. Rožok, hlava praseta či nožnice upozorňovali, že tu predáva nekár, tam mäsiar a inde zasa remesluje krejčír.

Meinl, Levius, Pallehner, Neurath, Hubert patria k mnohým obchodom, ktoré ponúkali Bratislavčanom svoje výrobky.

List Jakubovi /štvrtá časť/:

Prečo je námestie na ktorom bývame Rybným? Pretože tu od dávna bratislavskí rybári predávajú svoje úlovky. Trh s rybami je však len jeden z mnohých mestských trhov. Najviac sa ich nachádza na Trhovom námestí. Až sa Ti slinky zbiehajú, keď to všetko vidíš. V jednej časti námestia Ťa omámi vôňa čerstvého chleba, inde Ťa pritiahne chutné pečené mäso. Tu si nevieš vybrať z pestrofarebných lízaniek, tam zasa z limonád. A dospelí? Zatiaľ čo Teba lákajú sladkosti, oni ochutnávajú víno z novej úrody. Čo robiť, keď začne pršať? Treba sa ukryť do novučičkej tržnice.

Texty pod obrázky:

- Bratislavská pošta sa roku 1853 nastahovala do paláce, ktorý mesto odkúpilo od grófov Szepáryho a Pallaviciniho a ktorý stál na konci Trhového námestia.
- Budapeštiansky architekt G. Pártos urobil návrh novej pošty, ktorú dalo mesto v rokoch 1909 - 1912 postaviť na zbúranisku predošlej, lebo nestačila zvýšeným požiadavkam Bratislavčanov.
- Mestská tržnica, novobaroková budova postavená roku 1910, sa tešila pozornosti všetkých bratislavských gazdiniek. Trhovníci, ktorí nenašli miesto vo vnútri budovy, rozložili svoj tovar na pultoch pred ňou.
- Na námestí Ľudovíta Veľkého /dnešné Hurbanovo námestie/ si známy obchodník Pallehner už roku 1790 otvoril veľký obchod so železiarskym tovarom a kuchynskými potrebami. Zachoval sa donedávna.
- Július Meinl založil svoju firmu roku 1862 a v Bratislave mal niekoľko pobočiek, menších obchodov plných kávy, kaka, čaju, cukríkov, korenia a ďalších fajnových vecí, ktoré boli ukryté v zásuvkách s tajuplnými názvami. Jeden z jeho obchodov sa nachádzal aj na Trhovom námestí.
- V Mestskej tržnici sa kupovala zelenina, mäso, ryby, huby. Súčasťou tržnice bolo aj oddelenie predaja ľadu - pravidelné kusy rozsekali podľa želania zákazníka a ten s mäsom a ľadom rýchlo utekal domov, aby uložil tovar spolu s ľadom do ľadničky.
- Šumivé víno značky Hubert patrí k najlepším vínam tohto druhu u nás, dokonca ho vyvážame. Jeho výrobu podľa originálnych francúzskych receptov začal roku 1825 J. B. Hubert a Hebermann práve v Bratislave.

Miestnosť číslo 5 /Spoločenský život/List Jakobovi /piata časť/:

Bratislava, ako Ti iste rozprávali Tvoji rodičia, má široké, kamennými kockami vydláždené ulice, a kde-tu aj chodníky. Po uliciach sa prehánajú kone a premávajú koče, ale sem-tam vidieť aj podivné štvorkolesové vrčiace a dymiace potvory, ktorým hovoríme automobily. Krásne sú, keď za slnečného rána vychádzajú z brán palácov, vyleštené, hrajúce všetkými farbami.

Iste si zvedavý ako budeš tráviť voľný čas. Môžeme Ťa ubezpečiť, že sa nebudeš nudiť a že tie dva týždne, ktoré u nás stráviš, Ti uplynú ako voda v Dunaji.

Veľa prekvapení Ťa čaká neďaleko nás, na Promenáde. Ozajstné divadlo, fotografický ateliér pána Koziča, zákusky a svetová zmrzlina pána Kerna, ale najmä hotel U zeleného stromu pána Palugyaya, ktorý nám prednedávnom predstavil úžasnú novinku. Predstav si, že sedíš v tmavej miestnosti, a na bielom plátne sa Ti pred očami prehánajú neposedné postavičky, pohyblivé obrázky, ktorým hovoríme kinematografické predstavenie. Všetko, čo si doteraz videl na fotografiách, môžeš vidieť v kine /takto sa nezýva tá tmavá miestnosť/ v pohybe. Ba ešte viac. Chvíľu sa Ti zdá, že sedíš vo vlaku a uháňaš krajinou, inokedy si chodcom v prekrásnom neznámom meste a obdivuješ vysoké domy, vyzerajúce ako komíny s oknami.

Texty pod obrázky:

- Budovu Mestského divadla postavili roku 1886 viedenský architekti F. Fellner a H. Helmer ako jednu zo štyridsiatichsiedmich v desiatich štátoch Európy. Na výzdobe divadla pracovali aj viacerí Bratislavčania ako napríklad Viktor Tilgner, od ktorého je aj Ganymedova fontána stojaca pred divadlom.

- Veľkú zásluhu o rozvoj verejnej zelene v Bratislave má Bratislavský mestský okrásľovacie spoločenstvo, ktorý bol založený 8. marca 1868.
A ako sa tento spoločenstvo postaral o jedno z najobľúbenejších prechádzkových miest starých i súčasných Bratislavčanov Promenádu /dnešné Hviezdoslavovo námestie/?
Dal sem vysadiť štyri rady platanov, javorov a líc,
na každých desať krokov umiestniť lavičku, za použitia ktorej sa vyberalo sedné. Aleje dlhá 4170 krokov poskytovala aj v rokoch 1890 až 1914 veľa vrušujúcich zážitkov spojených s poznávaním významných občanov nášho mesta.
- Eduard Hozič bol prvým fotografom slovenského pôvodu a mal na Hviezdoslavovom námestí fotografický ateliér /dnes dom Veľvyslanectva USA/. Iný ateliér vlastnil od roku 1904 B. Mindszenty, ktorý ho dal po roku 1905 prestavať a rozšíriť. V súčasnosti sa Mindszentyho fotoateliér obnovuje /vedľa kostola Notre Dame/.
- Dnešný hotel Savoy-Carlton vznikol z hotelov National a U zeleného stromu, ktoré boli svedkami významných spoločenských udalostí a priťahovali hosťov nielen kvalitným vínom, ale aj stovkou elegantných izieb a salónov.
- Kernova reštaurácia a cukráreň /dodávne obľúbená Det-ská cukráreň/ bola jedna z mnohých, ktoré sa na Promenáde nachádzali. Spomeňme kaviareň Secession, kde sa stretávali bratislavskí právnici, Stahlovu kaviareň, kde zase chodili umelci a novinári. Bola tu aj pekáreň slávnych bratislavských rožkov, ktoré tu od roku 1785 pekár Scheuermann.
- Rybné námestie s typickým morovým stĺpom so súsoším najsv. Trojice a s dvojvežovou židovskou synagógou

narušila výstavba Nového mostu. Z celého námestia nám pre súčasnosť zostali okrem morového stípu len dva domy: rožný, kde sídlila kaviareň Sensation a vedľajší, kde sídli Bibiana.

- Prvé bratislavské kinematografické predstavenie sa odohralo v hoteli U zeleného stromu 24. decembra 1896.

Program trval približne hodinu a skladal sa z tematicky rôznorodých filmov.

Roku 1905 vzniklo v Bratislave prvé stále kino. Jeho názov bol Elektro-Bioscop a sídlilo v budove, kde je dnes kino Mladosť.

List Jakubovi /šiesta časť/:

Milý Jakubko.

To, čo sme Ti napísali je len zlomok z toho, čo Ti chceme v Bratislave ukázať. My deti nemáme a tak sa na Teba nesmierne tešíme. Ockovi píšeme zvláštny list, kde mu oznamujeme, na ktorý vlak máš nastúpiť. Budeme Ťa čakať a s nami aj to čudo zvané električka.

Tvoj strýko Ferdinand a teta Amália z Rybného námestia.